

HAKIMOV Azizxon

*O'zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi
katta o'qituvchisi*

“MUTARRIZ” NISBALI QOMUSIY OLIMLAR

ЭНЦИКЛОПЕДИЧЕСКИЕ УЧЕНЫЕ С ПСЕВДОНИМОМ “МУТАРРИЗ”

ENCYCLOPEDIC SCIENTISTS WITH THE PSEUDONYM “MUTARRIZ”

Annotatsiya: Mazkur maqolada “Mutarriz” nisbasi bilan tanilgan qomusiy olimlarning hayoti, ilmiy faoliyati va ularning islom sivilizatsiyasi taraqqiyotidagi o'rni tahlil etiladi. Tadqiqot davomida IX–XV asrlar oralig'ida yashab, Bog'dod, Damashq, Xorazm, Buxoro, Isfahon kabi markazlarda faoliyat ko'rsatgan mutafakkirlarning ilm-fanga qo'shgan hissasi ochib berilgan. Ayniqsa, tilshunoslik, hadis ilmi, fiqh, tibbiyot va falsafa sohalaridagi ulkan xizmatlari yoritilgan. “Mutarriz” nisbasi dastlab kasb (tikuvchilik) bilan bog'liq bo'lsa-da, vaqt o'tishi bilan bu nisba bilan atalgan allomalar o'zlarining ilmiy merosi orqali dunyo ilmiy jamoatchiligida tan olingan. Ularning asarlari, ilmiy maktablari va shogirdlari haqida ham muhim ma'lumotlar keltirilgan. Maqola tarixiy manbalar asosida tayyorlangan bo'lib, o'zbek va islom ilmlari tarixini o'rganishda muhim ilmiy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: Mutarriz, alloma, nisba, kunya, taxallus, shogird, ustoz.

Аннотация: В данной статье анализируется жизнь и научная деятельность энциклопедических ученых с псевдонимом “Мутарриз” и их роль в развитии исламской цивилизации. В ходе исследования был выявлен вклад в науку мыслителей, живших между IX и XV веками и работавших в таких центрах, как Багдад, Дамаск, Хорезм, Бухара, Исфахан. В частности, рассказывается о его выдающихся заслугах в области лингвистики, хадисоведения, фикха, медицины и философии. Хотя соотношение “Мутарриз» изначально ассоциировалось с профессией (пошив одежды), со временем эти ученые, названные нисба, получили признание в мировом научном сообществе благодаря

своему научному наследию. Также представлена важная информация об их работах, научных школах и учениках. Статья подготовлена на основе исторических источников и имеет важное научное значение в изучении истории арабских и исламских наук.

Ключевые слова: Мутарриз, ученый, нисба, кунья, прозвище, наставник, произведение.

Annotation: This article analyzes the life and scientific activities of encyclopedic scientists with the pseudonym “Mutarriz” and their role in the development of Islamic civilization. The study revealed the contribution to science of thinkers who lived between the 9th and 15th centuries and worked in such centers as Baghdad, Damascus, Khorezm, Bukhara, Isfahan. In particular, it tells about his outstanding achievements in the field of linguistics, Hadith studies, Fiqh, medicine and philosophy. Although the “Mutarriz» ratio was initially associated with a profession (tailoring), over time these scientists, named nisba, gained recognition in the global scientific community due to their scientific heritage. Important information about their work, academic schools, and students is also provided. The article is based on historical sources and has important scientific significance in the study of the history of Arab and Islamic sciences.

Keywords: Mutarriz, scientist, nisba, cunha, pseudonym, mentor, composition.

KIRISH

Ko'hna zaminimizda o'z ilmi va ma'rifati bilan dunyo madaniyatiga beqiyos hissa qo'shgan yuzlab allomalar, ahli donish-mutafakkirlar nomlarini tiklash, ularning ilmiy merosini o'rganish va xalqimizga tanitish yuksak ma'naviy qadriyatlarning qayta tiklanishini ta'minlashi shubhasiz. O'tgan asrlarda davlat tuzumining ta'siri ostida fan va madaniyat sohasidagi qolgan meroslar ko'p hollarda ko'zdan qochirilgan. Ammo bugungi kunda, allomalarimizning ishlari tiklanib, ularning ilm-falsafiy va ma'naviy meroslari o'rganilmoqda. Bu ishlarning ahamiyati juda katta, chunki ular faqat musulmon olamiga emas, balki butun dunyo ilmining rivojiga beqiyos hissa qo'shgandir.

ASOSIY QISM

Allomalar tavallud topgan joylari, nasl-nasablari yoki kasb-korlariga qarab turli taxallus,

laqab, kunya, nisba va unvon olganlar. Taxallus - xayoliy boshqa nom, laqab – qushimcha nom, kunya – otasi yoki bolasining ismi bilan atash, nisba – shug‘ullangan hunarini anglatadi, boshqacha qilib aytganda insonning turli-tuman belgisi, xususiyatlariga qarab qo‘yilgan [1-16]. Masalan, Imom Al-Buxoriy – Buxoroi sharifda tug‘ilganlari sababidan, Abu Ali inb Sino – o‘g‘il va ota ismlari bilan nomlanganlari, Abu yoqub Sakkokiya xalq tomonidan “Sirojiddin” laqabi, Mutarriziy - kasblari tikuvchi bo‘lganlari, Qaffoli Shoshiy – gulf yasaydigan usta bo‘lganlari, Alisher Navoiy – davlat boshqarmasida ishlaganlari uchun “amir muqarrab” unvoni bilan e’tirof etilganlar.

Mutarriz so‘zining lug‘aviy ma‘nosiga kelsak, u arab tilining II bobidan olingan bo‘lib, “tikmoq”, “bezatmoq”, masdari esa “tarz”, “uslub” va “namuna” ma‘nolarini anglatadi. Al-Mutarriz nisbasini al-Qosim ibn Zakariyo ibn Iso Abu Bakr Bag‘dodiy al-Mutarriz hazratlari boshlab berganlar. U kishi hijriy 220-305, milodiy 834-917 yillarda Bog‘dodda yashab, ijod qilganlar. “az-Zahabiy” - chiroyli tarannum bilan yetti qiroatda tilovat qiladigan ajoyib muhaddis “al-Mutarriz” edi – deb ta’riflaganlar. Shuningdek, “فوائد أبي بكر القاسم المطرز وأماليه” nomli asari qalamlariga mansub [2-17]. O‘sha davrning kufalik mashhur olimlaridan biri olimlari Abu Kurayb al-Hamdoniy - Abu Ali Naysaburiy aytishicha, uch yuz ming hadisni sharhi bilan yod olgan inson hamda Abu Muhammad al-Haraviy al-Hidsoniy va al-Xalil ibn Amr al-Bag‘aviylardan tahsil olganlar. Shogirdlari “Zohid” laqabi bilan mashhur bo‘lgan Abul Qosim al-Obanduniy, Abu Bakr al-Ajriy va ibn al-Mutiym kabi yetuk mutafakkirlardir.

Ulug‘ shayx maqomini olgan Hamiduddin al-Mutarriziy astrologiya, tibbiyot, xususan, kasalliklarni aniqlash va muolaja qilishda hamda san‘at ilmlarida o‘z davrida tengi yo‘q alloma Dor viloyatida dunyoga kelgan, tug‘ilgan va vafot etgan sanalari noma’lum [7-95]. Al-Beruniy o‘z javharida uning “Asr sirg‘asi” deb ta’riflaganlar.

Ahmad ibn /Sandiy ibn Farux al-Mutarrizal-Bag‘dodiy Basra shahrida tug‘ilganlar. Abu Abdulloh ismli olim uning ishonchli muhaddis olim ekani, u bilan uchrashish ilinjida Makkai mukarramagacha qidirib borgan va hojilardan surishtirganini bayon qilgan [8-273]. Shuningdek,

tug‘ilgan sanalari aniq yozilmagan bo‘lsada, hijriy 244-yili 99 yoshlarida Bog‘dodda bandalikni bajo keltirganlari aytib o‘tilgan.

Ali ibn Muhammad ibn Xolid ibn Bayon Abulhasan al-Mutarriz al-Misriy hijriy 294, milodiy 906 yili vafot etganlar. Ustozlari Ahmad ibn Bashar ibn Abdulloh Umar ibn Omir as-Sayrafiy, shogirdlari esa “Makorimul axloq” dek bir necha asarlar muallifi Abulqosim at-Tabaroniydir. “Tarixi Bog‘dodiyya” asarining 2-juz, 62 sahifasida haj safaridan qaytayotganlarida g‘ayridinlar qatl qilganlari haqida aytilgan.

Yana bir shu nisbali inson al-Mutarriz Muhammad, to‘liq ismlari Abu Bakr Muhammad ibn Yunus bin Abdulloh al-Hazramiy al-Azraq [3-216] hijriy 329, milodiy 940-yilda Bog‘dodda vafot etganlari haqida ma’lumot bor. “Ishonchli zobit” tahallusini olgan ushbu alloma makkalik Abul Ja‘far al-Qazzozdan ilm olganlar. Ibn abu Bilol kunyasi shogird chiqarganlar.

Saloma ibn ar-Robi’ ibn Sulaymon al-Muqriy al-Mutarriz Abulxoyr hijriy 378, milodiy 988 vafot etganlar. Damashqda faoliyat yuritganlar, ustozlari Abulhasan Muhammad ibn Nazr ibn Marra ad-Damashqi.

Ibn al-Karjo Muhammad nomi bilan mashhur bo‘lgan allomaning to‘liq ismlari Abu Ya‘lo Muhammad ibn al-Hasan ibn al-Abbos al-Mutarrizdir. Hofizi Qur‘on taxallusini olgan ushbu alloma hijriy 427, milodiy 1035-yili Damashqda o‘tganlar. Abu Umar ibn Mahdiy: “Biz Ahmad ibn Muhammad ibn Muso al-Abdariy al-Bog‘dodiy al-Jaroihiy al-Mujbir hazratlarining qo‘llarida birga tahsil olar edik. Bilim olishda u bilan bellasha olmas edim, juda ham iqtidorli talaba edi, qisqa – qirq yil umr ko‘rsada mazmunli yashab o‘tdi”. Shayx Abubakr: “Bir kuni men al-Karjoni dunyodan o‘tganidan bir yil o‘tib tushimda ko‘rdim, u oppoq kiyimda, soch-soqollari qop-qora chiroyli ko‘rinishda edi, menga qarab jilmayib, Alloh taolo meni barcha gunohlarimni kechirdi”.

Abdulvohid ibn Muhammad ibn Yahyo ibn Ayub Abulqosim al-Mutarriz hijriy 355-439, milodiy 965-1047-yillari yashab ijod qilganlar. “al-A‘lam az-Zarkaliy” kitobida uning minglab baytlarga bisyor sherlar yozgani haqida ma’lumot berilgan.

Muhammad ibn Ali al-Mutarriz al-Muqriy as-Silmiy abu Abdulloh hijriy 456, milodiy 1063-yilda Damashqda vafot etganlar. Asli Marv, turkmanistonlik Tamam ibn Muhammad ibn Abdulloh ibn Ja'far ar-Roziy al-Baxliy Abulqosimdan saboq olganlar. Ustozlari Ash'ariy mazhabiga mansub bu shogirdlarining nahv haqidagi "Muqaddimat-ul-Mutarriziyya" asari yozganini e'tirof etganlar.

Muhammad ibn Muhammad ibn Muhammad al-Mutarriz al-Asbahoniy Abusa'd milodiy hijriy 411-503, milodiy 1020-1109-yillar orasida hozirgi Eronning Isfaxon shahri hamda hozirgi Turkmaniston - Marvda yashab ijod qilganlar. Ko'pgina hadislar roviysi sifatida xalq orasida tanilganlar.

"Faxr-ul-aimma" nomi bilan mashhur olimning to'liq ismlari Muhammad ibn Ali ibn Said al-Mutarriziy al-Buxoriy Abu Bakr tug'ilganlari yoki vafotlari haqida aniq ma'lumot bo'lmasada, hijriy 450-550, milodiy 1057-1155-yillar mobaynida Buxoro sharifida umr kechirganlari manbalarda keltirilgan. "Minhajul fatava" asarini yozib qoldirgan Imom Sharofiddin Abuhafs singari shogirdlarni yetishtirib chiqqanlar.

Abdussayyid ibn Ali al-Mutarriziy hijriy 500-600, milodiy 1106-1203-yillarda yashaganlari to'g'risida adabiyotlarda tahminlar bor. U kishi buyuk mutafakkir, mashhur xorazmlik olim Burxoniddin Abul-Muzaffarning padari buzrukvorlaridir.

Islom dunyosida "Mutarriz" nisbali allomalar orasida eng ko'p shuhrat qozongan, bir qator nodir asarlar muallifi – Abul Fath al-Mutarriziydir. To'liq ismlari Nosir ibn Abul Mukarram Abdussayyid ibn Ali hazratlaridir, ko'pchilik - Burhoniddin Abul Muzaffar deb ham atagan. Alloma hijriy 536-610, milodiy 1141-1213-yillarda Xorazmda yashab ijod qilganlar. Padari-buzrukvorlari Abdussayyid ibn al-Mutarriziy hamda o'sha davrda Makkaning eng ko'zga ko'ringan mashhur olimlaridan biri al-Muvaffaq ibn Ahmad ibn Muhammad Abul Muayyaddan ilm olganlar. Sodrul Afozil taxallusi bilan shuhrat qozongan, "Badoi'ul milah" va "As-Sir" kabi katta asarlar muallifi Al-Qosim ibn al-Husayn ibn Ahmad al-Xorazmiy Abu Muhammad Majduddindek shogirdlari bo'lgan.

Manbalarda Burhoniddin Abul Muzaffarni Zamaxshariy o'rinbosari, "Adabiyotchi",

"Usulshunos", "Shoir", "E'rob bilimdoni", "Hanafiy faqih", "Tilshunos", "Mu'taziliy" va "Musnif" sifatlari bilan deb ham atashgan. U kishi "الإقناع بما حوى تحت القناع", "المغرب في ترتيب المعرب", "مختصر إصلاح المنطق", "المصباح", "الإيضاح" kabi o'nlab asarlar uch yuzdan ziyod qasidalar muallifidir. Ibn Halkon shunday degan - "Abul Fath Mutarriziy "الإقناع" va "المغرب" kabi – men ushbu kitoblarni "المصباح" deb nomladim - shunday asarlar yaratdiki, ular grammatika bobidagi eng noyob durdonaga aylandi" [10-190].

Ibn Shahm al-Mutarriz nomi bilan mashhur bo'lgan Zofir ibn Tohir Zofir ibn Ismoil al-Iskandaroniy Abu al-Mansur hijriy 554-642, milodiy 1158-1244-yillarda Iskandariyada tug'ilganlar. Shamsiddin az-Zahabi aytishlaricha molikiy mazhabiga mansub bo'lganlar [6-342]. Ustozlari "قصيدة السلفي" kabi bir qator asarlar muallifi Ustozlari Abutohir Imoduddin Sadriddin, shogirdlari esa Iso ibn Yahyo ibn Ahmdas-Sabtiy Ziyovuddin hazratlaridir, shogirdlari esa Iso ibn Yahyo ibn Ahmdas-Sabtiy Ziyovuddin hazratlaridir.

Ibrohim ibn Is'hoq ibn Ibrohim al-Mutarriziy ad-Domig'oniy Abu Is'hoq hijriy 682, milodiy 1283-yili vafot etganlar. Buxoro, Eronning Domig'on va Misrning Bisot shaharlarida yashab ijod qilganlar. Abu al-U'lya al-Farzonning "Mu'jam shuyuxo" kitobida mazkur ulamoni mazhab asoslari bilimdoni, zohid, obid, olim, fozil, faqihi hanafiy, mudarris va muftiy unvonlariga ega bo'lganlari keltirilgan. "Uydan faqatgina masjid yoki borish zarur bo'lgan joyga chiqar, qolgan payt kitob mutolaa qilish va fatvo berish bilan mashg'ul bo'lar edi. To Ahmadiyya askarlari Xurosonga bostirib kelgunga qadar shu zayldagi faoliyatdan to'xtamadi" [9-326]. Domig'on aholisining aksariyati nasroniy bo'lanligi bois, ularni qiynoqqa solishgan, xo'l-quruq barobarinda Shayx ham jaroxat olganlar. Bo'stom viloyatiga qochganlar va o'sha yerga dafn etilganlar.

Ibn al-Mutarriz al-Bazzoz, to'liq ismlari Muhammad ibn Ahmad ibn Abu Xasan Ali al-Mahdaviy al-Misriy Shamsuddin hijriy 710-797, milodiy 1310-1394 yillarda Qohirada tug'ilib, faoliyat yuritganlar va hadis roviylaridan bo'lganlar [4-543].

Ayol kishilardan mashhur al-Mutarriziy hazratlarining qizlari ushbu nisbani olganlar. To'liq ismlari Ummul Hasan ibnatu Ali ibn Yusuf

ibnat-ul-Mutarritz hijriy 878, milodiy 1473-yilda bu dunyodan ko'z yumganlari haqida ma'lumotlar bor. Makkai mukarramada yashab, ijod qilganlar [5-136].

XULOSA

“Mutarritz” nisbali allomalar ilm-fan tarixida beqiyos o'rin egallagan ulug' siymolardandir. Ularning ilmiy merosini o'rganish orqali nafaqat tarixiy adolat tiklanmoqda, balki musulmon ilmi, arab tili grammatikasi, hadis ilmi, fiqh, tilshunoslik, nahv va balog'at kabi sohalarning rivojiga ulkan hissa qo'shgan allomalar faoliyati keng jamoatchilikka yetkazilmoqda. Ushbu allomalar o'z davrida faqatgina diniy emas, balki tibbiyot, falakiyot, adabiyot va boshqa sohalarda ham ilmiy izlanishlar olib borgan bo'lib, bugungi ilmiy-tarixiy tadqiqotlar uchun bebaho manba bo'lib xizmat qilmoqda.

Al-Mutarritz nisbasi o'z zamonasining ilm-fan yutuqlari bilan bog'liq bo'lib, ushbu nisbani olgan shaxslarning hayoti va ijodi — ularning yuksak ilmiy darajasi, keng bilim doirasi va chuqur tafakkurini aks ettiradi. Ayniqsa, Burhoniddin Abul Muzaffar al-Mutarritziy singari siymolar ilm-fan rivojiga o'zining nodir asarlari bilan xizmat qilganlar. Ularning asarlarida til va uslub, lug'aviy tafakkur va ijtimoiy-diniy dunyoqarash uyg'unlashgan.

Bugungi kunda ularning ilmiy merosini chuqur o'rganish, tarjima qilish va xalqimizga yetkazish — nafaqat ma'naviy burch, balki madaniy taraqqiyotimiz uchun muhim ilmiy vazifadir. Shu bois, mutarritziylar merosi bizning o'zlikni anglashimizda, milliy g'ururimizni yuksaltirishda va ma'naviy-ma'rifiy tiklanishda alohida o'rin tutadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Qorayev T., Vohidov R. Taxalluslar. – Toshkent, 1978. – B. 16.
2. شمس الدين ابو الخير محمد ابن محامين الجزري. غاية النهاية في طبقات القراء – بيروت. 1971. صفحة 622.
3. ابو بكر احمد بن علي بن ثابت الشهير بالخطيب البغدادي. تاريخ بغداد و ذيلوله ط العلماء – بيروت. 1417 هـ. صفحة 504.
4. عبد الحي بن أحمد بن محمد ابن العماد العكري الحنبلي. شذرات الذهب في أخبار من ذهب – بيروت. 1992. صفحة 665.
5. شمس الدين أبو الخير محمد بن عبد الرحمن بن محمد بن أبي بكر بن عثمان بن محمد السخاوي. الضوء اللامع لأهل القرن التاسع - بيروت. 1992. صفحة 189.
6. شمس الدين أبو عبد الله محمد بن أحمد بن عثمان بن قايماز الذهبي. سير أعلام النبلاء – القاهرة. 2006. صفحة 346.
7. عبد الحي بن فخر الدين بن عبد العلي الحسني الطالبي. الإعلام بمن في تاريخ الهند من الأعلام المسمى بـ (نزهة الخواطر وبهجة المسامع والنواظر) – بيروت. 1974. صفحة 1508.
8. أبو سعد، عبد الكريم بن محمد بن منصور التميمي السمعاني. الأنساب – استرأباد. 1962. صفحة 1206.
9. محمد بن محمد بن نصر الله بن سالم بن أبي الوفاء القرشي الحنفي المصري. الجواهر المضية في طبقات الحنفية – حيدرآباد 1332 هـ. حفصة 564.
10. محمد بن محمد بن نصر الله بن سالم بن أبي الوفاء القرشي الحنفي المصري. الجواهر المضية في طبقات الحنفية - التراجع – حيدرآباد 1332 هـ. حفصة 564.